

על השימוש באל ובל - לפני ש"ע ובכינויים בעברית בת ימינו – היבטים
תחביריים וסמנטיים

0.1 על מילות היחס בעברית: בעברית יש לא מעט מילות יחס נרדפות, אבל מבחינה סינכרונית נראה שבכל מילות היחס יש אחידות בין צורת היסוד (כפי שהיא באה לפני שם עצם) לצורת הנטייה: לדוגמה, כשלפני שם עצם נוקטים את מילת היחס על, גם בנטייה נוקטים אותה בצירוף כינוי צמוד: עליי, עליו. אך יש מילות יחס אחדות שנערכות, שוב, מבחינה סינכרונית, בתפוצה משלימה בין צורת היסוד לצורת הנטייה, לדוגמה עם לפני שם עצם, אבל בהטיה אתי, אתך (ובמשלב גבוה עמי, עמך). לעומת אלה למילות היחס ל- ואל יש התנהגות ייחודית. שתי מילות יחס אלו הן היחידות שמתחלפות ביניהן חלופה מורכבת, ולא דיי בצורת היסוד כשלעצמה כדי לנבא את צורת הנטייה.

לעתים פעלים בעלי משמעות קרובה מצריכים מילות יחס שונות בנטייה, וקשה להסביר את ההבדל ביניהם. תיתכן הצרכה שונה בשני פעלים הלקוחים לכאורה מאותו שדה סמנטי – שניהם מציינים מחשבות נרגשות על מישהו, לדוגמה:

האם אוהבת את ילדיה. כשהם רחוקים היא מתגעגעת אליהם ודואגת להם.

אם נחליף את מקומות מילות היחס, נקבל משפט לא תקין: *היא מתגעגעת להם ודואגת אליהם.

אפילו פועל אחד יכול להצריך ל- נטויה בשימוש תחבירי אחד ואל נטויה בשימוש תחבירי אחר, לדוגמה:

העיר הזאת מתאימה לכם, אבל אתם תצטרכו להתאים את עצמכם אליה.

הפועל התאים הראשון מצריך מושא עקיף בלבד; החלפת לכם באליכם יוצרת משפט לא תקין. הפועל התאים השני מצריך שני מושאים – ישיר ועקיף; האפשרות להחליף את הצורה אליה בלה, בשינוי סדר המילים, מוטלת בספק:

? אבל אתם תצטרכו להתאים לה את עצמכם.

האם בחירת מילות היחס ל- ואל במקרים אלו ורבים אחרים שרירותית ונרכשת באימון בכל פועל בכל אחד משימושיו בנפרד? שאלות מסוג זה התעוררו במחקר העברית ובמחקר לשונות אחרות. נציג כמה הצעות של חוקרים להסבר הופעת מילות היחס.

0.2 ספרות מחקר על מילות היחס: יספרסון (1924 [1992]) כותב כי בשפות החסרות צורות יחסה באה לעתים קרובות במקום צורת יחסת המושא העקיף מילת יחס שאיבדה את משמעותה המקורית לציון מקום, כך to באנגלית ו-a בשפות רומניות. מילות יחס אלו

שבמקורן ציינו כיוון משמשות גם לצד פעלים, כגון 'נתן', ואחר כך התרחב השימוש בהן למקרים שבהם אין כל קשר לכיוון, כגון לצד deny באנגלית.

הוא מכנה מילות יחס אלה 'ריקות'; לדוגמה to לפני שם פועל ולפני "שווה ערך (אקוויוולנט) לדטיב" (כינוי הנקוט בפי מדקדקים רבים) כגון במשפט I gave a shilling to the boy. מילות יחס אלו הן חלק מן הדקדוק, מן התחביר.

בת זאב שילדקרוט (1993) וקמר ובת זאב שילדקרוט (1996) מנתחות את תפוצת מילות היחס בצרפתית ניתוח שונה מניתוחו של יספרסן. הן משתייכות לאסכולה הקוגניטיבית פונקציונלית הרואה ברכיב הסמנטי רכיב מרכזי של כל מחקר בלשני, ובהבדל בין רכיבים דקדוקיים לרכיבים לקסיקליים – הבדל קטן. לכן כל הסבר הניתן לתפוצת מילות היחס במחקרן חייב להבהיר תחילה את ההיבטים הסמנטיים שלהן. על פי מחקריהן השימוש במילת יחס מסוימת בהקשר מסוים אינו מקרי ונובע במידה רבה ממשמעותה של מילת היחס. עיון דיאכרוני בצרפתית מלמד כי גם כשיש הצרכה מבנית מוחלטת – מילת יחס עשויה להשתנות במרוצת הזמן, ולכן אין לקשור בין הצרכה מבנית לבין חוסר משמעות. מבנה מוצרך הוא מבנה שהגיע לסוף תהליך הגרמטיקליזציה והפך להיות דקדוקי קבוע. מושג ההצרכה אינו קשור מעיקרו לשאלת המשמעות. אם משמעות הפועל היא הגוררת מילת יחס מסוימת, תהא מילת היחס מוצרכת (כלומר השימוש בה הפך עם השנים למוסכם) או חופשית.

במחקר תחביר העברית ממיינים את מילות היחס המקשרות בין פועל לשם עצם לשני סוגים: מילות יחס מוצרכות על ידי הפועל ונחשבות לחלק ממנו ומילות יחס לא מוצרכות (אורן, תשל"ג; רוזן, 1977). בקרב חוקרי העברית התקבלה הסברה שלמילות היחס המוצרכות ('סימני יחס' בלשונם של רוזן ושל רפן, 1995) יש תפקיד דקדוקי, אין להן תוכן סמנטי עצמי; ולכל היותר הן מקבלות משמעות במצורף לפועל המצריך אותן. משום שלמילות היחס המוצרכות אין תוכן סמנטי, תרגומן לשפות אחרות קשה לניבוי. תרגומן של מילות היחס הלא מוצרכות ניתן לניבוי (כגון ב' המיתרגמת לאנגלית at או in או on (רוזן, 1977).

רפן (1995) ניסתה לבדוק את מהות הקשר התפיסתי בין שני התפקידים של מילות היחס: התפקיד הדקדוקי והתפקיד המילוני. היא העמיקה בעיקר במילת היחס מן בשני התפקידים.

נקודת המוצא של מחקרה היא האפשרות שיש בסיס משותף לשני השימושים (המוצרך והלא-מוצרך) – קרובה לזו של קמר ובת זאב שילדקרוט. אולם הבסיס התאורטי של מחקרן ואופן פירוש ממצאיהן שונים מאלה של רפן. רפן בדעה שליסוד יש משמעות רק אם הוא ניתן לבחירה מבין יסודות אחרים תוך שינוי פונקציונאלי. יש שוני בין הקביעה שיש מוטיבציה סמנטית להופעתו של יסוד מוצרך ובין קביעה שליסוד מסוים הוא בעל

משמעות. רפן מצאה כי להופעת מילת היחס המוצרכת מ(ן) יש לעתים מוטיבציה סמנטית, אך אין פירוש הדבר שמילת היחס היא בעלת משמעות.

ההנחה שלהופעת מילת יחס מוצרכת עשויה להיות מוטיבציה סמנטית נשללת אצל ברמן (1981). היא מבחינה בין מילות יחס המציינות יחסה (במונחים מתורתם של פילמור ואנדרסון) והמסמנות את ה'מקבלי', מצד אחד, ובין מילות יחס מוצרכות המצטרפות לפועל בלי כל מוטיבציה סמנטית, מצד אחר. קביעתה כי למילות יחס מוצרכות אין מוטיבציה סמנטית נעשית על פי עיון בכמה קבוצות פעלים בעלי אותה מילת יחס מוצרכת המלמדת שאין כל משותף בין הפעלים בעלי אותה הצרכה.

אף על פי שרוזן אינו נוטה לקשר בין ההופעות המוצרכות להופעות הלקסיקאליות, הוא סובר שרק מצאי מלא של הפעלים בעברית הישראלית עם מילות היחס המוצרכות שלהם עשוי לעזור לנו לברר את השאלה (רוזן, 1977 א). ליינו כבר קבע ב- 1977 שכל עוד לא נחקרו מילות היחס בשפה מסוימת מחקר מקיף ומעמיק אי אפשר לקבוע קביעות בנושא זה.

0.3 תמונת מצב ומטרת המאמר: בעיון שלנו בשימוש במילת היחס ל- ואל בעברית בת ימינו הסתייענו ב"מילון הפועל" של נפתלי שטרן, המביא כידוע את דרכי ההצרכה אחרי הפעלים, בסיפורת ובעיתונות שקראנו ובמרשתת.

יש פעלים שבהם הבחירה בין אל ובין ל- לפני שם עצם חופשית לכאורה, ואם יש ביניהן הבחנה, היא קשורה רק למשלב. ואז עשויה להתעורר התלבטות בבחירת צורתה הנטויה של מילת היחס: **לך, לו או אליך, אליו וכו'.** בכמה פעלים יש היקרויות לשתי מילות היחס גם בנטייה:

מתי כתבת אליי	כתבת לי
אביו התכחש אליו	התכחש לו
הנביא התגלה אליו	התגלה לו
אירוע שציפית אליו (?)	שציפית לו

יש פעלים רבים שלכאורה אינם מצריכים את מילת היחס **אל** בשום מצב תחבירי אלא רק ל-. לדוגמה, הצירופים *חיכה אל, *לעג אל, *עזר אל, *מחל אל לא ייתכנו בעברית החדשה.

לבסוף יש פעלים שמצריכים את מילת היחס ל-, אבל אינה נוטה לעולם.

דוברי העברית אינם מתקשים בדרך כלל בנקיטת מילת היחס המוצרכת על ידי הפועל. אך קל למדיי למצוא פועל להדגמה של התלבטות אפשרית של דוברים במילת היחס, אבל ספק שתימצא הכרעה נורמטיבית במקרים אלו.

א. הצטרף אל החברים = הצטרף לחברים

הצטרף אליהם * הצטרף להם

במקרה זה שתי מילות היחס ל- ואל בנפרד יוצרות מבעים נרדפים לחלוטין, ובנטייה רק מילת היחס אל אפשרית.

ב. * סלח אל חבריו סלח לחבריו

* סלח אליהם סלח להם

כאן משמשת רק מילת היחס ל- הן בנפרד הן בנטייה.

ג. שלח אל הבן = שלח לבן

שלח אליו [= ?] שלח לו

כאן אפשר להשתמש בשתי מילות היחס הן בנפרד הן בנטייה. לכאורה שתיהן יוצרות מבעים נרדפים בשימושן בנפרד, ואילו נרדפותם של המבעים הכוללים את צורותיהן הנטויות אינה מובנת מאליה.

התלבטות הדובר בין שתי מילות היחס תיתכן רק בנוגע לצורות הנטייה. התלבטות זו אינה שכיחה, וגם אם היא מתעוררת, אף הכרעה אחת לא תיתפס בתור טעות מובהקת. לדוגמה, הדובר עשוי להסס בדבר הצורה הנטויה אחרי הפועל התוודע, וברוב המקרים יבחר בנטיית מילת היחס אל, אך גם אם יעדיף את ל-, קשה לצפות שאנשי הנורמה יעמידוהו על טעות:

עד העת האחרונה לא הכרתי את שיטת פילאטיס, אך מאז שהתוודעתי אליה (או התוודעתי לה?) - אני ממליצה עליה לכל מכריי.

מטרת המחקר היא לתאר את מהות ההבחנה הסינכרונית בשימושי ל- ואל בשילוב עיון דיאכרוני מצומצם בעיקר בלשון המקרא.

מיון השימושים במילות היחס ל- ואל

1. ל- ואל בצירופי יחס המשמשים תיאורי כיוון¹ – יעד

1.1 פועלי תנועה וחיבור

ל- ואל מצויות בחילופים חופשיים בבואן בראש צירוף יחס שתפקידו התחבירי הוא תיאור כיוון – יעד בסביבת פועלי תנועה, כגון הלך, רץ, נסע, טס בא, ברח, הלך, ירד, עלה, רץ, שב. תיאורי יעד באים בסביבת פועלי תנועה המביעים שינוי מקום לעבר כיוון מסוים. לפועלי תנועה יכולים להצטרף שני תיאורי כיוון: המוצא של פועל תנועה – המקום שהפעולה מתחילה בו (מילת היחס מ(ן)), היעד של פועל תנועה – המקום שהתנועה מסתיימת בו (מילות היחס ל- ואל). פועלי תנועה מביעים שינוי במקום באמצעות אברי הגוף (הלך, רץ – באמצעות הרגליים; עף – באמצעות הכנפיים) או מכשירים (טס במטוס, נסע במכונית)

¹¹ אגמון-פרוכטמן (1980) הייתה הראשונה שכתבה על הנושא בעברית במונחים מדויקים ומובחנים וטבעה את המונחים פועל תנועה, תיאור מוצא ותיאור יעד.

לעבר מקום מסוים, היעד. היעד יכול להיות מקום, חפץ או אדם. פועלי תנועה מסוימים יכולים לבוא במשמעות מטפורית לצד תיאור יעד שהוא רעיון מופשט, כגון 'הוא חותר להגשמה עצמית'.

רוזן (1977) דן בפעלים אלו וסבר כי השלמתם היא דרגת ביניים – "השלמה מחויבת" שהיא קבועה פחות מהשלמה מוצרכת ה'מצריכה' ל-. אגמון-פרוכטמן (1980) מכנה אותה גם 'השלמת כיוון'. מבחינה תחבירית, לדעתם, אין המשלים נחשב מושא כי מילת היחס בעלת תוכן וניתנת להמרה כמקובל בתיאורים, ולא במושאים.

כאשר תיאור היעד הוא שם של מקום רק ל- יכולה לבוא לפניו: נסעתי לחיפה (ולא נסעתי אל חיפה). אם שם המקום כגון 'חיפה' כבר הוזכר לפני כן, לא ייאמר 'לה' או 'אליה' אלא 'לשם' (ולא 'אל שם') (רוזן, שם).

כאשר תיאור היעד הוא אדם או חפץ, מילות היחס **אל** ול- מתחלפות חילוף חופשי: נסעתי אל חברי = נסעתי לחברי; רצתי אל האופניים שלי = רצתי לאופניים שלי. אם היעד הוא אדם או חפץ שכבר הוזכרו לפני כן, מילת היחס בהטיה המוסבת אליו יכולה להיות רק 'אל', כגון 'חברי גר ברמת גן. אתמול נסעתי אליו (ולא 'לוי'); השכנים הניחו את אופניי בשיחים. רצתי אליהם (ולא 'להם') כדי להעבירם למחסן.

מילונים וספרי דקדוק של העברית המקראית אינם רואים במילות היחס **אל** ול- נרדפות, אלא מגדירים את **אל** מילת יחס של כיוון, באנגלית towards, ואילו את ל- מילת יחס רב-משמעית, ובין שימושיה הרבים נזכר גם כיוון. לכל אחת ממילות היחס מקבילות בלשונות שמיות אחרות, וסביר להניח שאין גיזרון משותף. לדעת נוימן (2009), שימוש מילת היחס ל- במשמעות יעד מרחבי הוא תוצאה של הבלעה (elision) של תנועת e של **אל** לפני שם עצם מיוחד: laheder <elaheder <elhaheder. שימור מילת היחס **אל** בצורות הנטייה במשמעות זו בעברית המקראית המאוחרת, בעברית שלאחר המקרא ובעברית החדשה מוכיח, לדברי נוימן, שהמעבר **אל** <ל- בנפרד הוא תוצאת שינוי פונטי ולא סמנטי.

ייחודם התחבירי של פועלי שינוי מקום נדון, כאמור, כבר במחקרו של רוזן² (1977); (1977א). פרנסיז (2006) תיאר את ההבחנה בין פועלי יעד לפעלים אחרים במונחי "גרימת שינוי מקום" לעומת "גרימת שינוי בעלות" ואף השווה את הבדלי השימוש במילות יחס בשתי הקבוצות האלה להבחנות תחביריות בין קבוצות סמנטיות אלה בשפות אחרות.

רכיב היעד של הפועל וטיב המשלים הם הקובעים את קיום החילוף החופשי בין מילות היחס **אל** ול- ואת בחירת מילת היחס **אל** בלבד בנטייה, בין שהפועל עומד ובין שהוא יוצא: נסע והסיע, הלך והוליד, רץ והריץ. כללים אלו של מילות היחס נכונים לכל פועל תנועה, הכוללים גם חיבור והצטרפות. מבחינה היסטורית מדובר בקבוצה דינמית: יש פעלים

² ואולם לא נקט את המונח "שינוי מקום".

ששימשו במבנה היעד וחדלו מלשמש כך, ויש פעלים שהצטרפו אל הקבוצה הזאת רק בדורות האחרונים. לדוגמה, במקרא מתועדים שימושים של נָגַע עם מילת היחס אל, במקרים אחדים אל בנטייה, ואילו בעברית בת ימינו אין שימוש כזה (אלא רק נגע ב- ונגע ל-):

על-כֵּן לֹא-נִתְּיָד לְנֹגַע אֱלֹהֶיךָ (בראשית כ, ו) – דברי אלוהים לאלימלך מלך גרר בחלום על שרה אמנו. כאן לנגוע פירושו להגיע (מאותו שורש) לכדי קרבה פיזית.³

לעומת זאת קבוצת פעלים שמשלימים הוא יעד מטפורי – מוקד משיכה או יעד פעילות רגשית או מנטלית – נתגבשה רק בעברית החדשה והורכבה מפעלים שהצריכו מילות יחס אחרות או צירופי שם פועל ברובדי העברית הקדומים יותר, כגון נכסף, השתוקק, התגעגע, התייחס, שם לב, התכוון, התכוון.

1.2 פועלי רגש המביעים משיכה מטפורית

הפועל **התגעגע**, לדוגמה, ציין במקורו השמעת קול בוכים, ומילת היחס שאחריו הייתה כנראה **על** (על פי **געגועין על** הנזכרים בתלמוד הבבלי, שבת סו ע"ב, סנהדרין לט ע"א); לפועל התגעגע עצמו אין תיעוד קדום כל כך, אבל מילת היחס לפני המושא המשלים אותו הייתה **על** אף בספרות ההשכלה המאוחרת. ייתכן שמלכתחילה שינוי מילת היחס **מעל** ל**אל** במאה העשרים התרחש בשל דמיון הפונטי של מילות היחס האלה (חילוף זה נודע כבר בעברית המקרא); בכל אופן אין הפועל הזה נתפס עוד בתור פועל השמעת קול אלא בתור פועל יעד, המציין כיסופין אל משהו או אל משהו. הפועל **נכסף** שימש במילת היחס ל- נטויה בכתבי מחברים אחדים ובמילת היחס **אל** נטויה בכתבי מחברים אחרים. את תהילים קיט, פא "כלתה לתשועתך נפשי" פירוש רד"ק **נכספה לך** שתושיעני מיד מבקשי נפשי. דוגמה מפורסמת מאוד היא שירו של ריה"ל "יפה נוף", ובו נאמר **לך נכספה** נפשי מפאתי מערב. בצד אלה יש גם נכסף אליו כבלשון ימינו, לדוגמה בפירוש רמב"ן לשמות יט. הפועל **השתוקק** הושלם ב**אל** נטויה דווקא אצל רד"ק (פירוש תהילים קלט, יד), ואילו אצל רש"י בל- נטויה (פירוש שיר השירים ז, י). חוסר אחידות זה אפיין את לשון ימי הביניים שלא הייתה לשונם המדוברת של הכותבים, ואילו בעברית בת ימינו לכל הפעלים האלה מצטרפת מילת היחס **אל** בנטייה. הפועל **נמשך** נמצא במקורות גם במשמעות 'רצון להתקרבו' בביטוי 'נמשך לבו ל-'.⁴ על אף שימור רכיב היעד, הפעלים האלה אינם פועלי תנועה ומשלימים אינו מציין יעד פיזי; תפקידו במשפט אינו משלים מקום מחויב אלא

³ נגע ב' נמצא במקרא: הוי מגיעי בית בבית (ישעיה ה, 8). במקרא מצויה גם מילת היחס ב- במקום ל- או אל: והוא בא בשער (מלכים ב' ט, 31; וגדוד מואב יבאו בארץ (מלכים ב' י"ג, כ). ובעברית ספרותית: 'חדוה ואני באים בשער העיר' (מגד, חדוה ואני, 9). השימוש בב- בדוגמות אלו מציין את המצב הסופי של היות האדם במקום שהיה יעד תנועתו הלוקטיביות הסטטית (טרומר, 1985). סערי (2003) חקר את מילות היחס במלטזית ומצא בה ובשפות שמיות נוספות שינוי סמנטי במקביל לזהות לקסיקלית, וכך יש גם בעברית מ"י של יעד הבאה לצד פעלים המביעים מצב סטטי: "שכב לצד הדרך", "ישב לחוף הים" "עמד למרגלות ההר".

⁴ בשאר משמעויותיו 'נמשך' מצריך 'אחר(ו)'

מושא. לפיכך אין עוד מגבלת השימוש במילת היחס **אל** בנפרד ובנטייה לפני שם מקום, כגון מי שאוהב את חיפה – תמיד נכסף אל חיפה, נמשך אליה, משתוקק אליה, מתגעגע אליה.

1.3 פעלים מנטליים מוכוונים יעד

רוב הפעלים המציניים פעולה מנטלית ממוקדת באובייקט מסוים מצריכים את מילות היחס **על** או **ב**-, כגון חשב על, חלם על, הרהר ב-, אולם פעלים מנטליים הגוזרים משורשים מציניים תנועה או חיבור מצריכים משלים יעד המחייב ל- או **אל** :

התכוון ו**התכוונן** משורש כו"ן (כיוון), **התייחס** (משמעותו המקורית 'השתייך', 'היה קשור בקשרי משפחה'), וכן הצירוף הכבול **שם לב** (משול לצירוף התנועה "שם פעמיו" – לעומת הצירוף הנרדף "נתן דעתו" המצריך את מילת היחס **על**).⁵

גם בפעלים אלו אין מגבלה על מהות המשלים – הוא יכול להיות אדם, חפץ, ישות מופשטת וגם שם מקום.

1.4 פועלי התנהגות מוכוונת יעד

הפועל **התנהג** ביסודו פועל תנועה במשמע 'התהלך', אבל הוא דווקא לא ציין תנועה אל יעד. בלשון חכמים שימושו המטפורי במשמעות מעשים היה במילת היחס **עם**, כמו הפועל התנהל: ותתנהג עם בניך במידת הרחמים (תלמוד בבלי, ברכות ז ע"א). בעברית בת ימינו **התנהג אל/ל-** שכיח בהרבה מה**תנהג עם**; הדרך המורשת (עם) והדרך החדשה (אל) משמשות זו בצד זו. אותה מסגרת תחבירית יש לפועלי ההתנהגות **התאכזר** ו**התחצף**, ובעיקרון פעלים אחרים בעלי סמנטיקה דומה עשויים להצטרף לקבוצה.

1.5 פועלי דיבור מוכוון יעד

שלא כבלשון ימינו, בלשון המקרא הפועל **אמר** מצריך **אל** לעתים קרובות (כגון "ויאמר אליו"), ובעניין הזה נרחיב בהמשך. יש פועלי דיבור שאינם מתמקדים בהעברת מסר אלא בניסיון "להגיע" אל הנמען. המקרה המובהק ביותר הוא הפועל **פנה** שהוא ביסודו פועל תנועה. לקבוצה זו שייכים הפעלים **התפלל** ו**התחנן** ו**זעק**. הפועל **התחנן** יכול להתפרש הן בתור פועל דיבור הן בתור פועל התנהגות, ומכל מקום מסגרתו התחבירית היא של פועלי יעד. הפעלים **חייך**, **גיחך**, **קרץ** והניבים **העווה פניו ל/אל**, **החמיץ פניו ל/אל**, **עשה פרצוף ל/אל** המביעים תקשורת פרה-לשונית יכולים לשמש גם פועלי אמירה וגם פועלי פנייה ליעד, והם יידונו בהמשך.

⁵ רוזן (1977) רואה בשימוש ב**אל** בהטיה לצד הפועל 'התכוון' המצריך ל- רמיזה על פעולה שיש בה משום כיוון.

1.6 פועלי הגעה למצב ראייה ותודעה

פעלים המביעים הופעה לעיניו של מישהו אף הם פועלי יעד, מעין הגעה. לכן בלשון המקרא הפעלים נראה, נגלה והתודע מצריכים אל ובנטייה אליו כששני הארגומנטים שלהם מציינים חי:

וַיֵּרָא אֱלֹהִים [אל אברם] ה' בְּאֵלֵי מֶמְרָא וְהוּא יֵשֵׁב פֶּתַח הָאֵהָל כְּחֹם הַיּוֹם (בראשית יח, א); וְשָׁמוּאֵל טָרַם יָדַע אֶת-ה' וְטָרַם יְגִלָּה אֱלֹהֵי דְבַר-ה' (שמואל א ג, ז); אִם יִהְיֶה נְבִיאֲכֶם ה' בְּמִרְאָה אֱלֹהֵי אֲתוּדַע בְּחֹלִים אֲדַבֵּר בּוֹ (במדבר יב, ו).

בעברית בת ימינו נוצר שימוש חדש בפעלים נחשף והתודע כשמושא הפועל מופשט. לדוגמה: לראשונה בחיי נחשפתי לתכנים שהיו זרים עבורי.

מתוך תחומי עניין שונים התודעתית לתחום החדש של מדעי הקוגניציה.

כאן המסגרת התחבירית של התודע שונה לגמרי ממסגרת התחבירית בלשון המקרא: הנושא התחבירי אינו מקודד עושה הפעולה (אגנט) אלא חווה (אקספריאנצר). פעלים אלו יכולים להתפרש כפועלי פנייה מטפוריים, כעין הפניית תודעה (רצונית או לא רצונית) לעבר תחום או תופעה. במילון "רב-מילים" פורש הפועל נחשף בשימוש זה 'הובא למצב שבו יש למשהו השפעה עליו'. לפיכך אפשר לצפות שהשלמת הפעלים האלה בנטייה תהיה לפי דגם פועלי היעד:

נחשף לתחום < נחשף אליו

התודע לתופעה < התודע אליה.

הלכה למעשה מתברר שזה אמנם הניסוח השכיח, אך לא היחיד. האפשרות האחרת בהצרכת ל- בנטייה נדירה בהרבה, אבל קיימת משום שרכיב היעד במשמעות פעלים אלו אינו מובהק דיו. קיום שתי מסגרות בפעלים אלו ובפעלים מופשטים אחרים שוב יידון בסעיף 3.

2. ל- בנפרד ובנטייה אחרי פועלי מקשת (ספקטרום) דטיבית

2.1 פועלי נתינה ואמירה: ל- לפני צ"ש בתפקידים סמנטיים של מקבל ונמען (Recipient)

לפי הגדרה שהציע רובינשטיין (תשל"ז), פועלי נתינה הם פעלים שתשתיתם הסמנטית היא גרימת מצב שמהו יהיה בבעלות מישהו, ובקיצור גרימת בעלות. עצם מסוים נמצא בבעלותו של א' ו-א' נותן אותו ל-ב'. השתנתה כאן הבעלות על החפץ.

תיאור התשתית הסמנטית של גרימת בעלות פיזית על פי רובינשטיין: א העניק ב ל-ג = א 'גרם' ('הפך ל- (ב' ל' ג)). פעלים אלה הם פעלים יוצאים המצריכים שני מושאים: אחד מציינ את החפץ המועבר ואחר את האדם שהחפץ ניתן לו לבעלותו.

פעולת הנתינה הגורמת לשינוי הבעלות גורמת בעקיפין גם לשינוי מקום, אך שינוי הבעלות הוא הגורם הראשי בפעולה הזאת, ולכן במבנים אלה משמשת מילת היחס ל- ולא אל.

רובינשטיין (תשל"א) אומר כי המשלים המציין את מקבל העצם הוא כמעט תמיד 'ל+צ"ש'. מעטים המקרים שבהם מילת היחס אינה ל-, בעיקר בספרות: מסר בידו, נתן בידו. 'בידו' בדוגמות אלו אינם צירופים אדברביאליים, הם תחליפים ל-. רובינשטיין רואה ב-ל- חלק מן המבנה התחבירי, ולא חלק מן הערך המילוני. גם יספרסן (1924) התייחס כך למילות יחס מקבילות בלשונות אירופה כמו אנגלית וצרפתית.

ייתכן גם שימוש מטפורי בפועלי נתינה לצד משלימים שאינם חפץ אלא דבר מופשט כגון במשפטים האלה: הוא נתן לי אומץ ל..., הוא סיפק לי תירוץ מצוין.

בקבוצה זו הל- אינה משתנה בהטיה. רוזן (1977) כבר קבע כי ל- מוצרכת הקודמת לשם עצם, תישאר ל- גם בבואה לפני כינוי צמוד.

רוזן (1977) מצא שפועלי יעד יכולים להתקשר הן לאל ולל- הן לל- בנפרד ורק אל בנטייה. הוא הוסיף כי ל- מוצרכת המצריכה מושא עקיף מקבלת כינויי גוף, כגון 'לוי' 'לה'; כינוי שאלה 'לממי' 'למה'! וכינוי רומז 'לזה'; ל- ואל לא מוצרכות המקשרות תיאור יעד לפועל מקבלות כינוי שאלה 'לאן'! כינוי תואר הפועל 'לשם', כינוי רומז 'הנה' וכינויי גוף: אליו, אליה. רוזן (שם) אף הדגים פעלים שאפשר להשלים הן במשלים יעד הן במושא עקיף אך במשמעות שונה, כגון "שלח לוי" לעומת "שלח אליו", ועל כך נפרט בסעיף 3. גם פרנסיז (2006) עמד על ההבחנות בין ל- לאל ואף השווה אותן להבחנות מקבילות בכמה לשונות אחרות.

דוגמות לפועלי נתינה בעלי משמעות נספחת: הגיש, סיפק, הביא, השאיל, המציא (במשמעות 'נתן'), הציע, הקנה, שילם, הקדיש (את הספר לחברו), פיזר (את כספו לעניים), חילק, הנחיל, מכר, הלווה, השכיר.

יש שהמושא הישיר לא יתממש במשפט, כגון שילם לנושה (שילם את החוב לנושה); תרם לפיתוח המחקר (תרם עבודה מרובה לפיתוח המחקר).

רובינשטיין (תשל"א) מצרף גם פועלי אמירה וסיפור לקבוצת פועלי הנתינה, פעלים יוצאים המצריכים שני מושאים.⁶ פעלים אלה המסמנים העברת תוכן (=P) לזולת מביעים פעולה מופשטת, המובעת בפסוקית תוכן כגון סיפרתי לו שנפילתי ברחוב או בצ"ש המשמש תחליף לפסוקית, כגון סיפרתי לו על נפילתי ברחוב. הקרבה התחבירית והסמנטית של פועלי נתינה ופועלי אמירה היא אוניברסאלית ומקובלת בתיאור יחסת הדטיב או מבנים מקבילים לה בשפות אחרות. אולם מבחינה סמנטית יש הבדל ביניהם, הבדל שאחרים לא נתנו עליו את דעתם, בנתינת חפץ יש שינוי ברור בין בעלי החפץ הקודמים לחדשים, לעומת זאת בהעברת תוכן, הבעלות לא השתנתה, אלא הורחבה.

⁶ וכך נהגו גם ברמן (1982) וגלינרט (1989).

בפועלי אמירה בהשלמת המושא המציין את הנמען במילת היחס ל- נכללים גם פעלים המביעים "פעולות דיבור": הציע ל-, יעץ ל-, הסביר ל-, ניבא ל-, נאם ל-, שיקר ל-, הבטיח ל-, איחל ל-, בישר ל-, הרשה ל- ועוד. בכל אלה יש משלים נוסף – פסוקית (המליץ לב' P) או תחליפה בתורת צירוף שמני בתפקיד מושא ישיר או עקיף, כגון המליץ לב' על ג'.

אותה מסגרת תחבירית יש לפעלים המציינים העברת מסר לא מילולי, **סימן ל-**, **מחא לו-** (כפיים). לעומת זאת פעלים המציינים פועלות תקשורת פרה-מילולית ומצריכים מושא אחד בלבד אינם מוגבלים להשתלבות במסגרת התחבירית הדטיבית המתממשת במילת היחס ל- בלבד בנפרד ובנטייה. פעלים חד-מושאיים כגון **חייד וקרץ** יכולים להשתלב בשתי המסגרות משום שאינם מוכרחים להתמקד בהעברת תוכן אלא הם עשויים לציין דרך "הגעה" אל הנמען, כלומר הם עשויים לכלול רכיב יעד. ייתכנו אפוא "חייד לה" וגם "חייד אליה", "קרץ לו" וגם "קרץ אליו".

כפי שהוסבר בסעיף 1, יש פועלי דיבור המציינים פנייה, כגון **התפלל והתחנף**. הם נבדלים משאר פועלי האמירה במגבלה על הצטרפות מושא ישיר. משלים בצורת מושא עקיף או פסוקית יכול להצטרף לאחדים מהם, אך אינו מחויב:

התפללתי אל/לאלוהים. התפללתי אליו בכל בוקר.

*התפללתי אליו את כל משאלותיי. – משפט לא קביל.

התפללתי אליו על החולים.

התפללתי אליו שירפא את כל החולים.

2.2 ל- לפני צ"ש בתפקידים סמנטיים של נהנה (Benefactive) או נפגע (Malefactive)

בעברית יש מימוש תחבירי זהה למשתתף בתפקיד מקבל קניין או נמען ולמשתתף שהפעולה נוגעת לו ומשפיעה עליו. משתתף זה נקרא "נהנה" (מקבל תועלת, בלעז Benefactive) ו"נפגע" (מקבל נזק, בלעז Malefactive) או בשם הכללי "מושפע".

מצב זה דומה לשימוש יחסת הדטיב הן למקבל/נמען הן לנהנה/נפגע ברבות מלשונות שיש בהן יחסות ולשימוש תחליפי הדטיב בלשונות אחרות. בין בלשנים שהציעו רשימות אוניברסאליות של תפקידים סמנטיים היו שאיחדו את המקבל (Recipient) ואת הנהגה/נפגע בתפקיד אחד (כגון ג'קנדוף, 1990), והיו שראו בהם שני תפקידים נפרדים (כגון גבעון, 1984).

בנוגע לכמה פעלים דו-מושאיים קשה להכריע מה תפקיד המושא המוצרך באמצעות ל- – אם הוא מקבל קניין מופשט או נהנה, וזאת המחשה לקרבה הרבה בין התפקידים האלה, למעשה שני הפירושים אפשריים בעבורם:

דני הראה לאורחים (להם) את תצלומי החתונה.

אורלי הציגה לעובדים (להם) את המתכנת החדש.

המורה הכיר לתלמידתו (לה) את אחיו הרווק.

כמה דוגמות לפעלים מובהקים המצריכים ל- בתפקיד נהנה ונפגע: סייע ל-, עזר ל-, הפריע ל-, הציק ל-, אפשר ל-, סידר ל-, ויתר ל-, סלח ל-, מחל ל-, קינא ל-, בז ל-, לעג ל-. בפעלים דאג ל- וחשש ל- המשתתף הדטיבי אינו נפגע הפעולה המסומנת על ידי הפועל אלא נפגע פוטנציאלי של דבר מה רע שעשוי לקרות לו בדמיונו של האגנט.⁷

חשוב לתת את הדעת שאין אחידות בציון המושא השני ובטיבו בפעלים מקבוצה זו. לדוגמה, הפועל **אפשר** מצריך גם מושא שני ישיר או פסוקית:

המנהלת אפשרה לחברי הצוות (להם) חופשה/לצאת לחופשה לפי בחירתם.

לעומת זאת הפועל **עזר** יכול לקבל משלים שני בצורת מושא עקיף או פסוקית:

ההורים עוזרים לילדיהם בהכנת שיעורי הבית/להכין שיעור בית.

הפעלים **לעג** ו**סלח** יכולים לקבל משלים שני רק בתפקיד מושא עקיף (על) או תיאור סיבה

תפקיד הנהנה/הנפגע אופייני גם למשלים לא מוצרך המקושר על ידי ל-:

המדריכה מארגנת לנו מסע מרתק.

הסב מכין לנכדים ארוחת בוקר.

כאן המושא הישיר מחויב, והמשלים הדטיבי לא.⁸

2.3 מעורבות המשתתף – ממרכז לשוליים של הסמנטיקה הדטיבית

אגב עיון בפעלים שהודגמו בסעיף הקודם אפשר להבחין שגבולות המושגים "נהנה" ו"נפגע" אינם מוגדרים לגמרי. במשפט שירי מציקה לרוני תפקיד ה"נפגע" מובהק מאוד, ואילו מן המשפט דן לועג לרוני בלא הקשר קשה לדעת מה מידת המעורבות של רוני בסיטואציה. אם דן לועג לו שלא בנוכחותו, רוני עלול להיפגע מזה רק בעקיפין. במשפט רוני סלח לשירי על התנהגותה לפני יום הכיפורים הסליחה "מוענקת" לשירי והיא נהנית מכך, אבל במשפט עמוס סלח להוריו לאחר מותם על כל מעשיהם ספק שיש מקום לניתוח דומה.

⁷ רפן (1995) מנגידה את ה-ל- ביחשש ל-ל-מ(ן) שביחשש מ', ורואה בו ניגוד דומה לניגוד שבין ל- המצטרפת לפועל תנועה ובאה עם משלים המתייחס למהות הנתפסת אצל הדובר כבעלת פוטנציה להיות נפגעת מפעולה כלשהי ובין מ(ן) המצטרפת לפועל תנועה ובאה עם משלים המתייחס למהות המעוררת את הפעולה או הסיטואציה, וככזאת היא קודמת לפעולה. ה-מ(ן) קשורה אפוא ליצירת הפעולה וה-ל- – לתוצאה, וככזאת מאוחרת לאותה פעולה.

⁸ ברמן (1982) דנה בשימושי ה-ל- הדטיבי בעברית המודרנית. היא דנה גם בשימוש בל- לפני צ"ש במבנים של פעלים תלת-אתריים השווים במבנם לדטיב הקנוני של פועלי נתינה והעברה, אך שונים ממנו בהיות הדטיב מציון את הנהנה (תיאור תכלית בתחביר המסורתי). במקרים אלה אפשר להמיר את ה-ל- ב-בשביל, למען ועבור. הלוי (2013) דנה באותו נושא בהיבט בלשני שונה. היא עומדת על האפשרות לצרף את המשלים הלא מוצרך גם על ידי מילות יחס אחרות, כגון **למען ולשם**, לעומת המשלים הדטיבי המוצרך בתפקיד מקבל שיצטרף במילת היחס ל- בלבד. איננו דנות כאן במבנים דטיביים אחרים שהתפתחו בעברית המודרנית בהשפעת לשונות הסובסטרט (ברמן, 1982; בונה ובר-אשר סיגל, תשע"ה), כגון אלו המכונים אצל ברמן (1982) *ethical dative* – "התינוק שוב חלה לנו"; *extended dative* – "הוא הוציא לה את הנשמה"; וכן לא ב- *reflexive dative* – "דן התרוצץ לו ברחוב" שהתפתח *datives commode-*, כגון "לך לך" המצוי במקרא ובא גם בספרות העברית.

מתבקשת מסקנה שמסומן המושא הדטיבי עשוי להיות מעורב בסיטואציה רק מנקודת מבטו של האגנט ולא דווקא במציאות. דוגמות לפעלים המצריכים מושא בתפקיד מורחב זה באמצעות ל- : סגד ל-, התנגד ל- (כגון התנגד ליזמה/הצעה החדשה), האמין ל-, נכנע ל- (כגון נכנע לשינויים בחברה, נכנע לרוח הזמן). כל הפעלים האלה מצריכים מושא אחד בלבד.

דוגמה מובהקת במיוחד למעורבות מזערית של המשתתף הדטיבי יכולים לשמש הפועל **הקשיב** ונרדפיו. כשהפועל **הקשיב** משמש במשמעות 'ציית', אפשר להסביר את המושא המוצרך על ידיו במונחי בנפקטיביות :

דן תמיד מקשיב/מציית להוריו. (סביר שהוריו נהנים מכך).

לעומת זאת במשמעות היסוד של הפועל הקשיב – במשמעות 'האזין' – אין מקום לפרשנות זו :

המשורר מקשיב/מאזין (לשירת) ציפורים בכל בוקר.

ככל הנראה אין הציפורים מודעות להאזנתו של המשורר, ואין להן הנאה או נזק מן ההאזנה שלו, לא בפועל ולא בכוח. זאת דוגמה ל"שוליים" (פריפריה) של הסמנטיקה הדטיבית בעברית.

לקבוצה זו שייכים גם פעלים שמשמעותם קשורה לציפייה : חיכה, ציפה, קיווה, ייחל, ארב. בגלל ריחוקם היחסי מן המשמעות הגרעינית של הדטיב, דרך הצרכתם אינה מובנת מאליה מבחינה סמנטית. בעברית המקראית אפשר למצוא חילופים של ל- ומושא ישיר או מילות יחס אחרות אחרי אותו פועל :

פי לי איים יקוו וְאֶנְיוֹת תַּרְשִׁישׁ בְּרֵאשֵׁנָה לְהַבִּיא בְּנִיף מִרְחוֹק (ישעיה ס, ט)
לעומת :

אוֹדֶךָ לְעוֹלָם פִּי עֲשִׂיתָ וְאֶקְוֶה שְׂמֶךָ כִּי-טוֹב נִגַּד חֲסִידֶיךָ (תהילים נב, יא)
כשמעורבות המשתתף בסיטואציה מועטה ועקיפה כל כך, בכוח יש אפשרויות רבות למימוש התחבירי שלו. בלשון המקרא אותו הפועל עצמו יכול להצריך גם אל בנפרד ובנטייה. לפי השערותנו, במקרים אלה הציפייה, ההמתנה או התקווה עשויה להתפרש כנשיאת עיניים אל אדם, דבר או תופעה, וכך הפעלים האלה יכולים להצריך את מילת היחס אל – בעלת ההוראה של יעד :

קוּה אֶל ה' חֲזַק וְאֶמְצָ לְבָבְךָ וְקוּה אֶל ה' (תהילים כז, יד) ;

קָרוֹב צְדָקָי יֵצֵא וְשָׁעֵי וְזָרְעֵי עַמִּים יִשְׁפְּטוּ אֵלַי אֲיִים יְקוּוּ וְאֶל זָרְעֵי יִחְלוּן (ישעיה נא, ה).

בעברית החדשה הפעלים קיווה, חיכה, המתין וארב מצריכים רק ל- בנפרד ובנטייה, אבל משום שהפועל ציפה, בעל זיקה שקופה להסתכלות (ולכן גם ל"נשיאת עיניים") נקרים גם שימושי ציפה אליו לצד ציפה לו, אם כי אינם שכיחים.

3. פעלים שיכולים להצריך אל וגם ל- בנפרד ובנטייה

בדיון כבר הזכרנו פעלים שיכולים להצריך את שתי מילות היחס אל ו-ל- בנפרד וגם בנטייה. הם נחלקים לשתי קבוצות: פעלים דו-מושאיים שאפשר לכנות "פועלי העברה" ופעלים חד-מושאיים בשולי הסמנטיקה הדטיבית שיכולים להתפרש בתור פועלי יעד.

3.1 פועלי שליחה והעברה

בסביבתם התחבירית של פועלי שליחה והעברה המצריכים שני משלימים, כגון **שלה**, **העביר**, **שיגר** מצויות שתי מילות היחס ל- ו**אל** לפני שם עצם ובהטיה. בפעלים אלו יש מעין התמזגות של שתי הקבוצות הקודמות: פועלי יעד מסוג מסוים שמובנם גרימת שינוי מקום המשלים – המושא הישיר – הנעשית על ידי האגנט או פועלי נתינה – שמובנם גרימת שינוי בעלות. ההבדל במשמעות המשפטים מתבטאת בשימוש במילת היחס: כשבאה לצדם **אל** בהטיה המשמעות היא של יעד, כשבאה לצדם ל- בהטיה המשמעות היא של בעלות.

וכך מבחינה תחבירית, בקבוצה זאת מצויים פעלים יוצאים המצריכים מושא ישיר ותיאור כיוון (כשבאה **אל** בהטיה) או מושא ישיר ומושא עקיף (כשבאה ל- בהטיה).

ליינז (1971) מצא כי יש קווי דמיון בין מושא עקיף ל'כיוון', לדוגמה במשפט האנגלי I sent the book to John המושא העקיף עשוי לציין הן יעד הן את מקבל החפץ. הוא קבע כי מבחינת הבלשנות התאורטית התפקידים המסורתיים של היחסות אינם ניתנים להבחנה חדה כשהם מובעים במילות יחס. זה גם המצב בעברית בצירופי מילת היחס ל- בנפרד. עם זאת, בתחביר לשונות רבות יש הבחנה בין משלים יעד למשלים מושא מקבל הקניין בחלק מן המבנים.

ליינז מצא כי לא תמיד אפשר להבחין בין בעלות ליעד במשפטים תלת אתריים. הוא הוסיף ואמר כי תופעה זו של קווי דמיון בין מושא עקיף ל'כיוון' בשפות שאינן קרובות מבחינה גנרית, מדהימה כל כך שזקוקים להסבר בתאוריית תחביר כללית.

הראשון שעמד על תפקידם הכפול של פעלים אלה בעברית היה רוזן (1977). הוא הדגים זאת בפועל **שלח**: שלחתי לו את החבילה = החבילה מיועדת לו, ושלחתי אליו את החבילה = החבילה לאו דווקא מיועדת לו; ייתכן ששלחתי אותה אליו כדי שיעבירה למישהו אחר. פעלים אחרים שהוא כולל בקבוצה זאת הם טלפן, העביר.

רוזן (שם) קבע כי יש הבדל בסדר המילים כאשר בא ל+ כינוי צמוד או אל+ כינוי צמוד: סדר המילים הקבוע כאשר מצוי ל-+ כינוי צמוד הוא שלחתי לו את החבילה; המשמעות היא החבילה מיועדת לו.⁹ וכאשר מצוי אל+ כינוי צמוד - הסדר חופשי: שלחתי אליו את

⁹ ברמן (1982) קובעת כי בדטיב קנוני עם פועלי נתינה, שליחה ואמירה סדר המושאים (הישיר והעקיף) נובע מן הכבדות (אורך המילה), הידע היחסי והפוקוס היחסי של שני המשלימים (לדוגמה, כינויים בדרך כלל יבואו ישירות אחרי הפועל).

החבילה או שלחתי את החבילה אליו. המשמעות: החבילה לאו דווקא מיועדת לו; ייתכן שהוא יעביר אותה לאדם אחר.

נראה שבפעלים בקבוצה זו החילוף בין ל- לאל עשוי להיראות חופשי לגמרי לפני שם עצם המציין אדם:

העברתי את המחשב אל טלי או העברתי לטלי את המחשב,

אבל בנטייה – העברתי מחשב אליה או העברתי אותו אליה מביע בהכרח רק יעד, גרמתי למחשב להיות בחדר של טלי, להתמקם אצל טלי; אולם המשפט מסרתי לה את המחשב משמעותו הפכתי את המחשב להיות שלה.

רוזן מייחס כפילות זאת קודם כול לפועלי תנועה מסוימים המחייבים תיאור כיוון, כגון **מגיע**: מגיע אליו כסף לעומת מגיע לו כסף. הוא קובע כי "מאחר שפועלי-כיוון התפתחו בכמה מקרים פעלים יוצאים מצריכי ל-, הרינו מוצאים ניגודים מסוג זה [...] העברתי לו את הסכום (שילמתי לו; העמדתי את הכסף לרשותו). / העברתי את הסכום אליו (לשם שמירה, להפקדה או לכל מטרה אחרת; לאו דווקא כתשלום המגיע לו)" (עמ' 118).

השימוש בשתי מילות היחס בקבוצה זאת מבוסס על השימוש בהן בשתי הקבוצות הקודמות: **אל** – ליעד, ל-- נתינה.

גם פרנסיז (2006) עמד על תפקידם הכפול של הפעלים בקבוצה זאת. הוא נקט את המונחים "גרימת שינוי מקום" לעומת "גרימת שינוי בעלות" ואף השווה את הבדלי השימוש במילות יחס בשתי הקבוצות האלה להבחנות תחביריות בין קבוצות סמנטיות אלה בשפות אחרות

פרנסיז מנתח אותם בדרכו של ליינו לגבי אנגלית ובדרך קרובה מאוד לדרכו של רוזן.

כנאמר, לקבוצת פועלי ההעברה (שלח, שיגר, הזיז, הביא, הושיט, זרק, השליך, העיף, מסר, העביר) היכולים להשתלב בשתי המסגרות בהוראה שונה (בעלות או יעד) שייכים גם פועלי חיבור, כגון חיבר, הדביק, הצמיד ודומיהם. לדוגמה, המשפטים:

הסטודנט חלש, לכן נצמיד אליו חונך.

הסטודנט חלש, לכן נצמיד לו חונך.

אינם נרדפים לגמרי. מן המשפט הראשון עשויים להבין שהחונך ימצא צמוד לסטודנט (להשוואה: הבגדים האלה ישמשו אותנו בכינוס בין-לאומי, לכן נצמיד אליהן את סמל האוניברסיטה). לעומת זאת מן המשפט השני אפשר להבין שהחונך מוענק לסטודנט החלש לטובתו.

לפועלי חיבור מצטרפים גם פועלי השוואה והתאמה. לפעלים האלה תחביר זהה ומשמעותם מופשטת יותר, לדוגמה:

המקרה הנחקר אינו מיוחד במינו. אפשר להקביל אליו מקרה אחר.

המקרה הנחקר אינו מיוחד במינו. אפשר להקביל לו מקרה אחר.

לעומת כל הדוגמות האלה הפועל **טלפן** אינו שייך לקבוצה הזאת. אינו מצריך מושא ישיר ואינו יכול להתפרש כפועל נתינה (שינוי בעלות). הפועל הזה יכול להתפרש רק כפנייה, שהוא סוג של פועל יעד, ולכן הצירוף **טלפן אליו** טבעי, ואילו **טלפן לו** – צורם, קבילותו מוטלת בספק. בהקשר זה מעניין הפועל **כתב**. כשהוא מצריך את **לו** – יכול לבוא משלים נוסף, מושא ישיר, וכשהוא מצריך את **אליו** – הרי זה פועל פנייה, והמושא הישיר מנוע:

כתבתי לה הלילה. כתבתי לה מכתב ארוך.

כתבתי אליה הלילה. *כתבתי אליה מכתב ארוך.

לכן גם אפשרי משפט השאלה: מה כתבת לו? אך לא המשפט: מה כתבת אליו?

מתעוררת שאלה על מעמדם של פועלי נתינה (דטיב) דו-מושאיים טיפוסיים כמו **נתן ואמר** בלשון המקרא. המושא העקיף שלהם הוא מקבל או נמען, ואולם הם ודומיהם שימשו במקרא, ובעיקר ברובד הקדום של המקרא, גם בהשלמת **אל** נטויה (בצד ל- נטויה):

נתן ה' אלי את שְׁנֵי לַחֹת הָאֲבָנִים לַחֹת הַבְּרִית. (דברים ט, יא)

וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רְאֵה הַחֲלֹתִי נִתַּת לְפָנַי אֶת סִיחוֹן וְאֶת אֲרָצוֹ הַחֵל רֵשׁ לְרֵשֶׁת אֶת אֲרָצוֹ (ב, לא)

ייתכן שבלשון המקרא גם פעלים אלה יכלו לשמש במסגרת פועלי יעד. אם כן, הוראת הפועל **נתן** הייתה קרובה להוראת הפועל **העביר** בעברית החדשה, והפועל **אמר** שימש גם במשמעות 'ענה'. כמובן נחוץ מחקר מקיף של שימוש הפעלים האלה בקורפוס המקראי כדי לבדוק את ההשערה הזאת.

3.2. פעלים חד-מושאיים בעלי משלים דטיבי לא מובהק שיכולים להתפרש גם בתור

פועלי יעד

בפעלים חד-מושאיים שתוארו בתור בעלי משמעות בנפקטיבית מורחבת (סעיף 2.3) יכולים לראות גם קבוצה מורחבת של פועלי יעד (1.2 – 1.6). בקבוצה זו נכללים פעלים לא רבים, כולם בעלי משמעות מופשטת, ושלא כבקבוצת פועלי ההעברה (3.1), הוראתם בהצרכת **לו** ובהצרכת **אליו** זהה. כיוון שאין להם משמעות מובהקת של יעד וגם לא משמעות מובהקת של דטיב, שתי צורות ההצרכה מתקבלות על דעת הדוברים בלי הבחנת משמעות.

בקבוצה זו נמנים הפעלים האלה:

א. הפעלים **התנכר** ו**התכחש** נושאים משמעות בנפקטיבית מורחבת, אבל יכולים להתפרש גם בתור פועלי יחס או התנהגות (1.3 – 1.4), לכן שני המשפטים האלה יכולים לשמש באותה משמעות ממש:

איתי התרחק מזהותו היהודית ואפילו התנכר/התכחש לה.

איתי התרחק מזהותו היהודית ואפילו התנכר/התכחש אליה.

ב. הפעלים **נחשף** ו**התוודע** בהוראתם החדשה כפי שתואר בסעיף פועלי היעד (1.6)

ג. הפועל **ציפה** כפי שתואר בסעיף 2.3.

בלשון המקרא היו פעלים חד-מושאיים נוספים ששימשו בשתי המסגרות, כגון **קיווה** **לו/אליו**, **שמע לו/אליו**, ואילו בלשון ימינו הם מצריכים **לו** בלבד, כפי שתואר בסעיף 2.3.¹⁰

4. **מסקנות**

מטרת המחקר הייתה לבדוק את התנהגותן הייחודית של מילות היחס **ל-** ו**אל** בהצטרפן אל פעלים בעברית בת-ימינו. מסקנותינו מן המחקר הן כי שימושה המובהק של מילת היחס 'אלי' הוא לצד פועלי תנועה בראש צירוף היחס המסמן את היעד. גם **ל-** באה בסביבה תחבירית זו, אך בהטיה תבוא רק **אל** ולא **ל-**. ניתוח סמנטי של הפעלים שלצדם באות **ל-** ו**אל** ואינם פועלי תנועה הביאנו למסקנה כי זו התמונה גם בפעלים שמשלימם **יעד מטפורי** – מוקד משיכה או יעד לפעילות רגשית או מנטלית או התנהגותית או דיבורית או להגעה למצב ראייה ותודעה: **ל-** ו**אל** אפשריות בנפרד, אך בהטיה באה רק **אל**.

השימוש המובהק של מילת היחס **ל-** הוא לתפקידים האופייניים לדטיב: גרימת שייכות על חפץ לזולת או על תוכן לנמען, וכך היא באה לצד פועלי סיפור, אמירה ופעולות דיבור אחרות. במקרא מצויה לצד כמה פועלי דיבור גם מלת היחס **אל**. ייתכן שיש בכך ללמד על שינוי משמעות הפועל (או השתנות מילות היחס הנחשבות מוצרכות עם השנים). בעברית יש מימוש תחבירי זהה למשתתף בתפקיד מקבל קניין או נמען ולמשתתף שהפעולה נוגעת לו ומשפיעה עליו "נהנה" (Benefactive) ו"נפגע" (Malefactive). **ל-** באה לפני צ"ש בתפקידים סמנטיים של נהנה (Benefactive) או נפגע (Malefactive). גבולות המושגים "נהנה" ו"נפגע" אינם מוגדרים לגמרי. מסומן המושא הדטיבי יכול להיות מעורב בסיטואציה רק מנקודת מבטו של האגנט ולא דווקא במציאות. **ל-** באה בראש צ"ש בתפקיד סמנטי של הנהנה/הנפגע גם למשלים לא מוצרך.

שתי מילות היחס **ל-** ו**אל** לפני שם עצם ובהטיה מצויות בסביבתם התחבירית של פעלים דו-מושאיים שהם פועלי שליחה והעברה המצריכים שני משלימים. כשבאה לצדם **אל** בהטיה המשמעות היא של יעד, וכשבאה לצדם **ל-** בהטיה המשמעות היא של בעלות. בפעלים אלו יש מעין התמזגות של שתי הקבוצות הקודמות: פועלי יעד מסוג מסוים שמובנם גרימת שינוי מקום המשלים – המושא הישיר – הנעשית על ידי האגנט או פועלי נתינה – שמובנם גרימת שינוי בעלות. ההבדל במשמעות המשפטים מתבטאת בשימוש במילת היחס. לקבוצת פועלי ההעברה היכולים להשתלב בשתי המסגרות בהוראה שונה (בעלות או יעד) שייכים גם פועלי חיבור ופועלי השוואה.

¹⁰ במחקרנו לא עסקנו בל- שאינה בת חילוף עם אל בנפרד או בהטיה במבנים האלה: 1. משפטי בעלות/שייכות (יש) לי מזל; 2. מבני אימפרזונל "חס ליי"; 3. מבני חג"ם "נעים לי ללמוד היסטוריה". בשלושת אלו ה-ל- מממשת את תפקיד החווה (אקספריאנצר). במבנים הבאים הל- לא תבוא בהטיה: 4. משפטים שבהם ל- באה בראש המשלים השני ושני המשלימים יוצרים יחס פרדיקטיבי: "מינו אותי לתורן"; 5. ל- הצטרפת לפועל 'יהיה' במשמעות שינוי, התהוות "הוא היה לראש הקבוצה"; 6. ל- הבאה בראש תיאור החלק (על פי מור) "קרעתי את הנייר לחתיכות". וכך ליד פעלים, כגון חילק, ניפץ, ביתר.

יש קבוצה אחרת של פעלים היכולים להצריך הן את מילת היחס ל- בעלת ההוראה הדטיבית הן את מילת היחס אל בעלת ההוראה של יעד – פעלים חד-מושאיים בעלי משלים דטיבי לא מובהק שיכולים להתפרש גם כפועלי יעד.

תיאור זה עולה בקנה אחד עם גישתו של קורילוביץ' (1962) ליחסות בלשון שיש בהן קטגוריה זו. הוא ראה בדטיב, שלא כבנומינטיב, אקוזטיב וגנטיב, "יחסה סמנטית", הנקבעת בעיקר לפי משמעות מסוימת.

רשימת מקורות

- אגמון-פרוכטמן אגמון-פרוכטמן, מ', **בנתיבי תחביר**, מפעלים אוניברסיטאיים. (1980)
- בונה ובר-אשר בונה, נ' ובר-אשר סיגל א', דטיבים בלתי מוצרכים בעברית החדשה בהקשרם, **לשונו**. סיגל (בדפוס)
- ברמן (1981) Berman A. R. Dative marking of the affection role data from modern Hebrew. *Hebrew Annual Review – A Journal of Hebrew Language and Literature*, vol. 6, pp.35-59.
- ברמן (1982) Berman, R. On the role of prepositions in modern Hebrew syntax. *Hebrew Teaching and Applied Linguistics. Response*. Ed. Nahir, M. Whashington: University Press of America, pp. 253–276.
- בת-זאב בת-זאב שילדקרוט ח', על משמעות מלות היחס המוצרכות בשפה הצרפתית, **דברי המפגש השנתי התשיעי**, החוג הישראלי של חברי החברה האירופית לבלשנות. עמ' 1–13. (1993)
- גבעון (1984) Givón, T. *Syntax: A functional-typological Introduction*. Volume I. Amsterdam: John Benjamins.
- גלינרט (1989) Glinert, L. *The Grammar of Modern Hebrew*. Cambridge: Cambridge University.
- גיקנדוף (1990) Jackendoff, R. *Semantic structures*, Cambridge, MA: MIT.
- הלוי (2013) Halevy, R. Dative: Modern Hebrew. (ed.) Geoffrey Khan. *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, Brill.
- טרומר (תשמ"ג) טרומר, פ', **פועלי התנועה בעברית בת-ימינו – עיון סמנטי ותחבירי**, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב.
- יספרסון (1924) Jespersen, O. (1991[1924]). *The Philosophy of Grammar*. New-York-London: W.W. Norton.
- ליינו (1971) Lyons, J. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge

University.

- מור, ג' כיצד מתארים – עיונים בתחביר ומשמעות בעברית בת-ימינו, ירושלים, מוסד ביאליק. (2013)
- Neuman, Y. *L'influence de l'écriture sur langue*. Ph.D. dissertation, Sorbonne Nouvelle. (2009)
- סערי, ר' מילות היחס המלטזיות, ירושלים, כרמל. (2003)
- Francez, I. Possessors, Goals and the Classification of Ditransitive Predicates: Evidence from Hebrew. *Empirical Issues in Syntax and Semantics* 6, O. Bonami & P. Cabredo Hofherr (eds.), pp. 137–154. (2006)
- Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сборник статей. – М.: ИЛ. (1962) קורילוביץ
- Kemmer, S. and Bat-Zeev Shyldkrot H. The semantics of empty prepositions in French. In: E. Casad (ed.) *Cognitive Linguistics in the Redwoods*. Berlin: mouton, pp.347–388. (1996) קמר ובת זאב שילדקרוט
- רובינשטיין, א', הצירוף הפועלי עיונים בתחביר ימינו, הקיבוץ המאוחד. (תשלי"א) רובינשטיין
- רובינשטיין, א', משמעות בסיסית, משמעות ספציפית ומשמעות נספחת, הספרות, 24, 69-63. (תשלי"ז) רובינשטיין א'
- רוזן, ח', עברית טובה היונים בתחביר, ירושלים: קרית ספר. (1977) רוזן
- Rosen, H. B. *Contemporary Hebrew*. The Hague-Paris: Mouton. (1977) רוזן (א')
- רפן (דובניקוב), ח', התניות להופעתו של ציין-יחס מוצרך בעברית בת-ימינו – מלת היחס מן/מ בעיקר ומלות יחס אחרות, עבודת דוקטור. חלק א' וחלק ב', אוניברסיטת תל אביב. (1997) רפן